

Barbara Španjol-Pandelo
Ksenija Škarić

Korske klupe u zadarskoj katedrali sv. Stošije

Barbara Španjol-Pandelo
Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci
Odsjek za povijest umjetnosti
Rijeka, Sveučilišna avenija 4
bspanjol@uniri.hr

Ksenija Škarić
Hrvatski restauratorski zavod
Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu
Zagreb, Zmajevac 8
kskarić@h-r-z.hr

Pregledni rad/Scientific review
Primljen/Received: 01. 07. 2014.

UDK:
73.023.1-035.3(497.5 Zadar)
247.1:726.6(497.5 Zadar)

DOI:
<http://dx.doi.org/10.17018/portal.2014.6>

SAŽETAK: Povijest i mijene korskih klupa u zadarskoj katedrali sv. Stošije neraskidivo su povezane s arhitektonskim okvirom i promjenama u uređenju crkve. Tragovi tih preinaka mogu se pročitati u tkivu samih klupa, kako u slojevitosti oslika tako i u nepravilnostima i nedosljednostima u oblikovanju pojedinih dijelova. Uz arhitektonski okvir, mijene su bile uvjetovane upotrebom namjenom klupa kao crkvenog namještaja i političkim prilikama, a jednako su tako bile obnavljane i radi osuvremenjivanja izgleda, budući da nisu samo upotrebnim predmet, nego i ures svetišta katedrale. Pomni pregled otkriva da ni prvotni izgled klupa nije bio uniforman, već se mogu zapaziti razlike u oblikovanju ranije i kasnije izvedenih dijelova. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja provedena u Hrvatskom restauratorskom zavodu, usporedno s radovima između 2010. i 2014. godine, dopunjuju zapažanja iz vizualnog pregleda pojedinostima koje se otkrivaju tek u mikroskopskom planu.

KLJUČNE RIJEČI: Zadar, katedrala sv. Stošije, korske klupe, Matej Moronzon, Oscar Marcocchia, konzerviranje-restauriranje

Godine 2010. u Hrvatskom restauratorskom zavodu počeli su konzervatorsko-restauratorski radovi na dijelovima korskih klupa iz katedrale sv. Stošije u Zadru. Sadašnja konzervatorsko-restauratorska istraživanja i radovi nastavljaju se izravno na mnogo opsežnije zahvate izvedene u Restauratorskom zavodu Hrvatske između 1969. i 1972. godine.¹ Radovi su pokrenuti kako bi se dijelovi demontirani davne 1969. godine mogli ponovno vratiti u katedralu. Taj prvotno usko usmjereni cilj s vremenom se proširio, zahvaljujući uvidu u stanje klupa na terenu (sl. 1).

Nastanak

Drvene korske klupe iz katedrale sv. Stošije u Zadru naručene su 23. srpnja 1418. godine. Premda se spominju u nizu izdanja s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća,² tek je Cvito Fisković 1959. godine, prema sačuvanom dokumentu

ugovora, utvrdio da su klupe naručili nadbiskup Luka iz Ferma i zadarski plemić Toma Petrica od drvorezbara Mateja pokojnog Andrije.³ Prijepis cjelovitog teksta navedenog ugovora objavio je 1972. godine Ivo Petricioli.⁴ Drvorezbar Matej bio je član venecijanske porodice Moronzon,⁵ a tijekom prve polovice 15. stoljeća s obitelji je živio i radio u Zadru.⁶

Matej se ugovorom obvezao izraditi drveni kor s dva reda klupa, prednjim nižim i stražnjim višim (sl. 2 i 3). Sjedala su trebala biti izvedena prema predlošku koji je Matej predao nadbiskupu, u onolikom broju koliko ih je bilo moguće smjestiti u prostoru, te su trebala biti ukrašena. Nadbiskupovo je sjedalo moralo biti istaknuto i izvedeno prema nacrtu koji je majstor Matej predao nadbiskupu. Dogovorena je cijena od po šesnaest dukata za velika sjedala i njihove parove ispred, a jednaka je bila cijena i za veliko sjedalo bez svog para malog sjedala te

1. Prezbiterij s korskim klupama danas (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
The presbytery with the choir stalls, present-day (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

za nadbiskupovo sjedalo. U ugovoru je napomena da će u vrijeme Matejeva boravka u Zadru, zbog rada na koru, za njega i njegovu obitelj biti osiguran smještaj u kanoničkoj kući. Posao je trebao biti završen za osamnaest mjeseci, a ugovorom je dogovoreno da će se novac isplatiti u tri navrata, na početku posla, kad bude završena polovica te nakon završetka posla.

Izrada klupa je očito trajala dulje od planiranog, i to sve do oko 1450. godine, jer se na njima, uz grb nadbiskupa Luke, nalaze i grbovi njegovih nasljednika Blaža Molina, Lovre Veniera i Maffeja Valaressa. Luka iz Ferma, koji je naručio klupe, obnašao je dužnost nadbiskupa u Zadru od 1400. do 1420. godine.⁷ Njega je naslijedio Blaž Molin koji je djelovao do 1427. godine, a nakon Blaža je na mjesto nadbiskupa 1428. godine došao Lovro Venier koji se na nadbiskupskoj stolici zadržao do 1449. godine.⁸ Grbovi trojice nadbiskupa oblikovani su unutar gotovo jednakih okvira, s dekorativnim motivima koji su prisutni na ostalim dijelovima korskih klupa, pa se može pretpostaviti da je sva tri rezbarila radionica Mateja Moronzona⁹ (sl. 4, 5 i 6). Nadbiskup Luka naručio je klupe potkraj svojega stolovanja, pa je Matej izrezbario njegov grb neposredno prije nego što je Luku naslijedio nadbiskup Blaž Molin. Vjerojatno su najstarija dva grba nastala u vrlo kratkom razmaku, odnosno najvjerojatnije početkom dvadesetih godina 15. stoljeća. Treći po redu, grb Lovre

Veniera nastaje s odmakom od najmanje sedam godina, pa iako se majstor koristio istim motivima, oblikuje ih na drugačiji način.¹⁰

Na počasnim mjestima, na kosim daščicama nadbiskupova i kneževa sjedala nalaze se grbovi četvrtog nadbiskupa i posljednjeg iz vremena gradnje, Venierova nasljednika Maffeja Valaressa, koji je u Zadru stolovao od 1450. do 1495. godine (sl. 7 i 8). Na nadbiskupovu sjedalu Valaressov je grb upisan u kvadrilobu i pridržavaju ga dva puta, dok je na kneževu sjedalu upisan u kružnici i omeđen viticama renesansnih odlika. Na osnovi podataka iz dokumenata, znamo da je Matej Moronzon posljednji put u Zadru zabilježen 1451. godine,¹¹ a nadbiskup Valaresso stupa na dužnost 1449. godine. Ako se vodimo tim podatkom, može se pretpostaviti da su najistaknutiji dijelovi klupa izrađivani neposredno prije Matejeva povratka u Veneciju, ali zasigurno prema nacrtu koji je još 1418. godine predan nadbiskupu Luki. Iako je nacrtom određen izgled klupa prije početka radova, u određenim se segmentima oblikovanja jasno očituje promjena stila. Osobite su razlike u oblikovanju prisutne na tordiranim stupićima kneževa sjedala, a ističe se i profilacija triloba kneževa sjedala s lisnatim motivom.

Od 1418. godine pa u sljedeća tri desetljeća, radionica Mateja Moronzona je u znatnom dijelu zadovoljavala gradske potrebe za drvenim namještajem i drvenim umjet-

2. Sjeverno krilo (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
The northern wing (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

3. Južno krilo (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
The southern wing (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

ninama. Majstor Matej u Zadru je ugovarao i izvodio poslove za nadbiskupiju, ali i za druge naručitelje, što može dijelom objasniti dugotrajnost izrade klupa.¹² Čini se da Kaptol nije bio osobito zabrinut Matejevim nepoštivanjem rokova, jer je nekoliko godina poslije, 1426. godine, nadbiskup Blaž Molin od njega naručio raspelo uz koje je trebala stajati Bogorodica i sv. Ivan evanđelist te dvanaestorica apostola, za visoku ogradu prezbitarija – letner – po uzoru na baziliku sv. Marka u Veneciji.¹³ Figure je oslikao slikar Ivan Petrov iz Milana, nastanjen u Zadru.¹⁴ Na osnovi te arhivski potvrđene suradnje, pretpostavlja se da je i korske klupe polikromirao isti majstor.¹⁵ Tu pretpostavku potkrepljuje činjenica da je Ivan Petrov bio najbolji slikar koji je u to vrijeme djelovao u Zadru te je zato morao biti prvi odabir za izvođenje tako važnih polikromatorskih radova. Konzervatorsko-restauratorska

istraživanja i radovi ukazuju na blisku suradnju rezbara i slikara prilikom gradnje klupa. Naime, boju pozadina nalazimo i ispod rezbarije, što znači da je nanosena prije montiranja rezbarenog ukrasa. Rezbar i slikar naizmjenice su izvodili pojedine faze na različitim dijelovima klupa. Usporedno i istovremeno djelovanje dviju radionica jamči čvršću suradnju nego kad slikar nastupi nakon što je stolarski i drvorezbarski posao u cijelosti dovršen.

Tako opsežne poslove majstori nisu radili sami, već im je pomagao veći ili manji broj stalnih suradnika. Poznato je da je Matej 1419. godine primio na nauk Grgura Vlašića, pokojnog Grgura, na vrijeme od šest godina.¹⁶ Budući da su dekorativni elementi korskih klupa iznimno uniformni, bez većih odstupanja u obradi, može se pretpostaviti da Matej nije imao puno pomagača, već je za njega radio manji broj suradnika. Premda nema većih odstupanja

4. Grb nadbiskupa Luke iz Ferma (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).

The coat of arms of Archbishop Luca of Fermo (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

5. Grb nadbiskupa Blaža Molina (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).

The coat of arms of Archbishop Biagio Molin (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

u kvaliteti izrade dekorativnih vegetabilnih elemenata, određene se razlike ipak zapažaju na pojedinim dijelovima. Naime, trolisti u bočnim trokutima gornjeg dijela naslona za leđa oblikovani su složenije, što osobito dolazi do izražaja na vrhovima listova. Vrhovi trolista u trokutima donjeg dijela naslona oblikovani su šiljasto, a nizovi dijamanata potpuno ih dijele na dvije polovice. Načinom modelacije odgovaraju načinu obrade trolista koji okružuju grbove nadbiskupa Luke iz Ferma i Blaža Molina. S druge strane, trolistima u trokutima gornjih dijelova, naslona vrhovi listova se savijaju, a motivi dijamanata upravo zato nisu oblikovani do kraja. Na jednak su način oblikovani trolisti u grbu nadbiskupa Lovre Veniera. Kako je grb nadbiskupa Veniera nastao kasnije, možemo pretpostaviti da je dekoracija gornjeg dijela naslona također nastala nešto kasnije u odnosu na dekoraciju donjeg dijela naslona. Nije neobično da je dekorativni program shematiziran s obzirom na to da je rađen prema nacrtu, odnosno prema prethodno utvrđenim šablonama, no usprkos tome, varijacije i odstupanja u oblikovanju dekoracija uobičajena su i očekivana.

Za postizanje maksimalne učinkovitosti u drvorezarskim radionicama organizirana je svojevrсна podjela poslova. U tom smislu može se pretpostaviti da je dekoracija rađena u etapama i grupama, a ne pojedinačno za svaku ćeliju. Drugim riječima, može se pretpostaviti da su drvorezbar i njegovi pomoćnici odjednom izradili sve

6. Grb nadbiskupa Lovre Veniera (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).

The coat of arms of Archbishop Lorenzo Venier (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

profilacije, pa sve cvjetove gornjih dijelova naslona, potom sve cvjetove donjih dijelova naslona, pa dekoraciju kosih daščica i tako redom. Zatim je najvjerojatnije na osnovnu shemu korskih klupa pričvršćivana dekoracija kako je nastajala, prema navedenom nacrtu.

7. Grb nadbiskupa Maffeja Valaressa na nadbiskupovu sjedalu (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).

The coat of arms of Archbishop Maffeo Vallaresso on the Archbishop's seat (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

8. Grb nadbiskupa Maffeja Valaressa na kneževu sjedalu (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).

The coat of arms of Archbishop Maffeo Vallaresso on the Count's seat (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

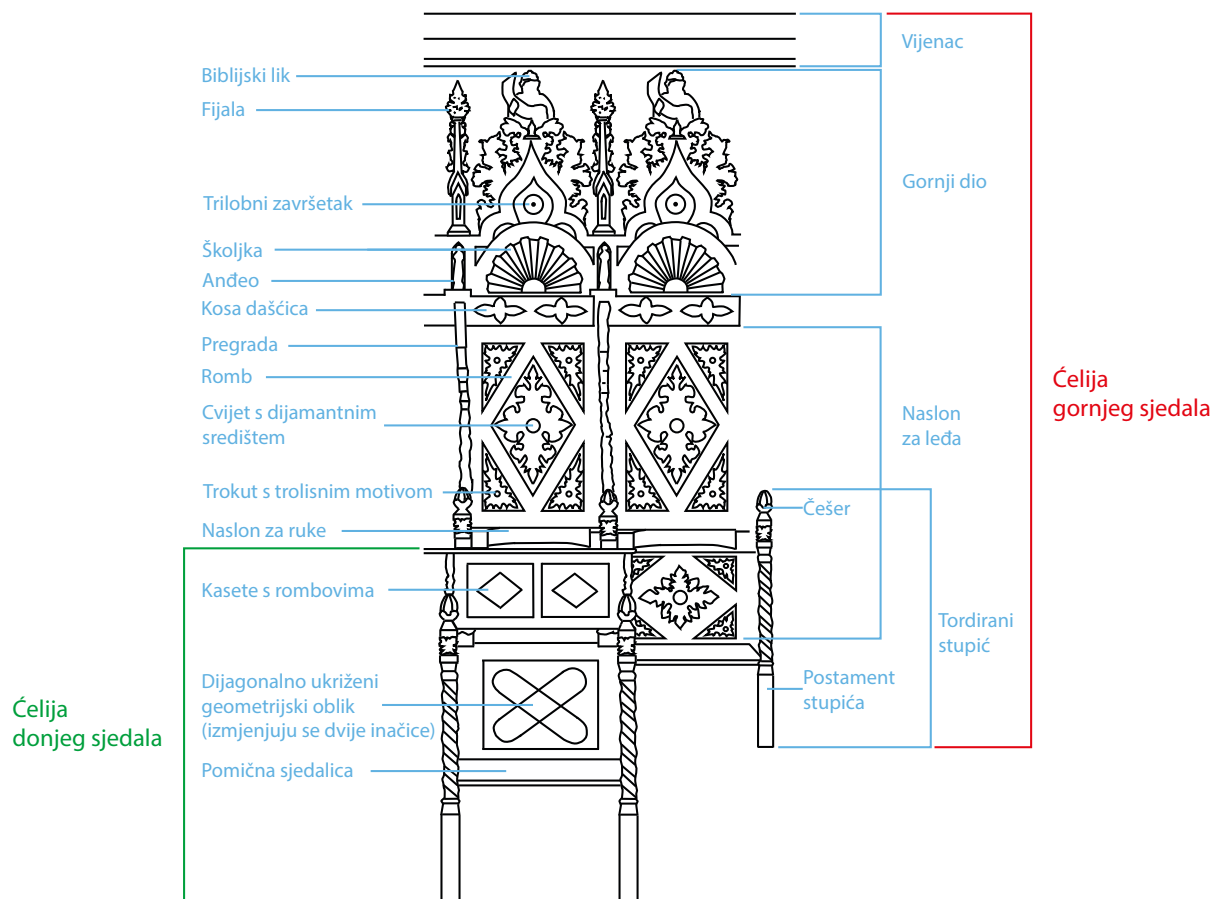
Dvadeset ćelija donjeg reda klupa izvedeno je istovjetno, uz manja odstupanja. Navedena odstupanja prisutna su u gornjem dijelu, u izradi kaseti s rombovima, gdje varira njihova veličina. S druge strane, donji dio naslona, na kojem se izmjenjuju dvije vrste dekorativnog programa, vrlo je ujednačen u izvedbi. Za razliku od naslona gornjeg dijela na kojima su pričvršćeni dekorativni elementi, osnovu dekoracije naslona donjeg dijela obaju krila čine tanki profili unutar kojih su prostori ažurirani motivima kružnica, suza, trolista ili shematiziranih gotičkih monofora. Ponavljaju se elementi kojima su dekorirani nasloni nadbiskupova i kneževa sjedala, pa ako se prihvati teza da su nadbiskupovo i kneževo sjedalo s ažuriranim naslonima za leđa izrađeni u kasnijoj fazi, u vrijeme nadbiskupa Lovre Veniera, može se pretpostaviti da su i donji redovi dekorirani u istom razdoblju. Ista teza može se primijeniti i na dekoraciju kosih daščica gornjih redova klupa.¹⁷

Drvorezbarsko oblikovanje

Zbog važnosti zadarskog Kaptola i brojnosti kanonika, bile su naručene vrlo velike klupe, s onoliko sjedala koliko ih je bilo moguće smjestiti u prostoru, što je naposljetku činilo čak pedeset četiri sjedeća mjesta.¹⁸ Sastoje se od sjevernog i južnog krila s po dva reda sjedala, a svih trinaest sjedala gornjeg reda na sjevernom kraju, te jedanaest sjedala

na južnom, izvedeno je shematizirano, u obliku ćelija (sl. 9). Sjedala su međusobno odijeljena vegetabilnim pregradama, između kojih se nalazi pomično sjedalo te polukružno usađen naslon za ruke. S prednje strane pregrada usađeni su tordirani stupići, iznad čije se kapitelne zone izdiže kvadrat ispunjen motivom cvijeta, a završava shematiziranim motivom češera.

Naslone za leđa svih ćelija podijeljeni su na dva dijela polukružnim istakom, koji je ujedno naslon za ruke; donji je niži, a gornji viši. Dekorativni motivi kojima se razlažu donji dijelovi naslona ponavljaju se u svim ćelijama. Naime, pravokutna površina omeđena je jednostavnom profilacijom unutar koje je upisan položeni romb istaknut širokim profilom. Unutar romba upisan je cvijet s četiri latice koje izlaze iz okruglog središta ukrašenog dijamantnim motivima, a nizanjem istog motiva svaka se latica dijeli po sredini. Između rombova i vanjske pravokutne profilacije nalaze se po četiri polja u obliku trokuta ispunjena trolisnim motivima. Na sličan je način ispunjen i gornji dio naslona, međutim rombovi su položeni okomito, a umetnuti su veći i bogatije modelirani cvjetovi s više detalja. U bočnim trokutima smješteni su trolisti, kao i na donjem dijelu naslona. Ćelije završavaju kosim daščicama koje su svojevrсни prijelaz prema polukružnoj školjki. Sve su školjke sjedala

9. Ćelija s označenim dijelovima (crtež izradila K. Škarić).
A cell with the parts marked (drawing by K. Škarić)

jednako oblikovane, s rebrima koja izlaze iz polukružne sredine. Svako rebro je ispunjeno dijamantnim motivima. Školjke su uokvirene lukom ispunjenim motivom lišća, a nadvisuje ih bogato profilirani trilobni završetak čije su sredine ažurirane, a vanjske stranice ukrašene valovitim liščem. Na vrhovima svih triloba pričvršćena su reljefna poprsja biblijskih likova.

U odnosu na trinaest ćelija na sjevernoj, te jedanaest na južnoj strani, uvelike se razlikuju nadbiskupovo i kneževsko sjedalo. Nadbiskupovo sjedalo sa sjeverne i kneževsko sjedalo s južne strane, veće je i bogatije ukrašeno od ostalih. U osnovi oba sjedala ponavljaju shemu uspostavljenu na ostalim ćelijama, s vegetabilnim pregradama, dekoriranim pozadinama, kosom daščicom, te školjkom i trilobom, no u odnosu na ostale, bitno se razlikuju u dekorativnom programu. Nadbiskupovo sjedalo najbogatije je ukrašeno te je u odnosu na ostale ćelije dodatno istaknuto podizanjem za dva reda stuba (sl. 10). Za razliku od ostalih, ćelija nema polukružno usađeni naslon za ruke, ali mu je usprkos tome naslon podijeljen na dva dijela s profilacijom ispunjenom motivom lišća. Istom je profilacijom naslon omeđen sa svih strana. Donji dio naslona istaknut je položenim romбом unutar kojega je upisana kružnica u kojoj su još četiri manje kružnice. Unutar tih

profiliranih dijelova ažurirani su kružni i lisnati motivi, koji u konačnici tvore bogatu mrežu prepleta. U gornjem se dijelu prepliću brojni geometrijski motivi ažurirani različitim elementima koji stvaraju bogato razigrani naslon. Gornji dio nadbiskupova sjedala ponavlja shemu s kosom daščicom te završnom školjkom i trilobom, a na vrhu triloba nalazi se lik Boga Oca.

Kneževsko sjedalo na suprotnoj strani shemom odgovara ostalim sjedalima, ali je podignuto za jednu stubu u odnosu na ostala sjedala (sl. 11). Omeđeno je vegetabilnim pregradama te mu je osim pomične sjedalice, za razliku od nadbiskupova sjedala, ugrađen i polukružni naslon za ruke. Naslon sjedala podijeljen je na dva dijela naslonom za ruke, a dekorativni program gotovo potpuno ponavlja shemu naslona nadbiskupova sjedala. Donji dio naslona s upisanim romбом u pravokutni okvir te kružnicom unutar koje su upisane četiri manje kružnice, jednak je na oba sjedala, a ažurirani motivi također ponavljaju raspored. Razlika je u tome što su prazni prostori između ažuriranih motiva ispunjeni motivima kuglica na kneževsko sjedalu, dok su na nadbiskupovu modelirani trolisti. Također, iako je okvir gornjeg dijela naslona bogatije ažuriran u odnosu na kneževsko sjedalo, prepleteni ovali središnjega gornjeg dijela na oba sjedala ponavljaju istu shemu.

10. Nadbiskupovo sjedalo (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
The Archbishop's seat (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

Jednostavnije su, ali također ukrašene, i poledine korskih klupa. Svako sjedalo sa stražnje strane zatvaraju po dva okomito postavljena niza rombova koji su međusobno odijeljeni profiliranim istakom (sl. 12 i 13).

Mikroskopski i makroskopski pregled pokazao je da se Moronzonova radionica u gradnji koristila različitim vrstama drva, ovisno o njihovoj namjeni. Konstruktivni dijelovi napravljeni su od četinarara, uglavnom ariša, sitnija rezbarija od lipovine, a bočne stranice sjedala i dio krupnije rezbarije od drva oraha.¹⁹ Školjke nad naslonom izrezbarene su u samoj dasci konstrukcije koja je od drva ariša, a ne od vrsta pogodnijih za rezbarenje. Veći dio izvedene dekoracije ukazuje na to da su majstor i njegovi pomoćnici izvrsno poznavali odlike drva te vrlo vješto izrađivali dekoraciju prema utvrđenoj shemi. Spretnost se može zapaziti i na crtežima olovkom kojima je majstor označavao položaj i obrise buduće rezbarije.

Polikromija

Budući da su gotovo sva srednjovjekovna korska sjedala tijekom vremena prilično preinačena, često se zaboravlja

11. Kneževo sjedalo (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
The Count's seat (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

važna značajka njihova prvotnog izgleda, a to je bogata polikromija. Prvotna polikromija korskih klupa u zadarskoj katedrali vidljiva je na površinama na kojima su tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i radova uklonjeni naknadno nanoseni slojevi boje i tamnih lazura.²⁰ Na drugim mjestima polikromija se pokazala netaknutom nakon što su dijelovi rezbarije otpali ili su demontirani tijekom aktualnih konzervatorsko-restauratorskih radova. Ponegdje su sačuvani samo mali tragovi polikromije, pa se oslik može zapaziti isključivo pod povećanjem. Prvotni izgled korskih klupa u cjelini ne možemo vidjeti, već ga možemo pokušati zamisliti prema prikupljenim podacima. A prema njima, prvotno su zadarske korske klupe bile obojene vrlo živim bojama i bogato pozlaćene.

Veći dio površine klupa bio je obojen plohama modre, zelene, crvene i žute boje te mjestimično pozlaćen (sl. 14). Danas se najviše tragova može naći u gornjim zonama, izvan dohvata ljudi. Ta područja nisu samo bolje sačuvana, nego su i prvotno vjerojatno bila većim dijelom polikromirana, jer nisu služila sjedenju, nego su bila ures klupa. Boja i pozlata nanosene su izravno na drvo, bez osnove, što je zapaženo pregledom pod povećanjem i stratigrafskom analizom uzoraka.²¹ Pozlata izravno na drvu vjerojatno je lijepljena uljnim mikstionom, a u tom je obliku bila nanosena zato da bi bila otpornija na doti-

12. Poledina sjevernog krila (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
Rear side of the northern wing (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

13. Poledina južnog krila (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
Rear side of the southern wing (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

caj prilikom uporabe. Velike ravne plohe gornjeg dijela gornjih sjedala bile su obojene svijetlomodro i ukrašene zvjezdicama. Na školjkama su kombinirane svijetlomodra i pozlata, a dijamantni ukras i donji porub bio je jarkocrven. Istovjetna jarkocrvena nalazila se i drugdje na klupama, primjerice na obrubu grba na kneževu sjedalu.²² Prema tragovima pozlate na više vegetabilnih ornamenata te na fijalama u gornjem dijelu, moguće je da je sav istovrsni ukras bio pozlaćen. Ipak, s obzirom na slabu sačuvanost pozlate, to je nemoguće sa sigurnošću utvrditi.

Dragocjene podatke dobili smo prilikom rastavljanja pozadine devete ćelije gornjeg sjedala na sjevernom krilu (sl. 15 i 16). Na tom se mjestu klupe oslanjaju na pilastar, a naslon se gornjim dijelom bio odvojio iz ležišta zbog nakupljanja žbuke i drugog materijala. Iza demontirane ploče pronađena je starija, izvorna pozadinska ploča s izvrsno sačuvanom polikromijom. Na njoj se vidi da su polja u rombovima bila obojena svijetlomodro i zeleno.

Istovrsne svijetlomodre i zelene plohe izmjenjuju se na kosim daščicama južnog krila kao pozadine za rezbarene dekoracije. Na sjevernom krilu, prema opisu Ive Petriciolija, prije su se izmijenjivale modra i crvena boja, što više nije moguće vidjeti.²³ Negdje je boja bila nanesena izravno na drvo, ali na drugim su se mjestima na daščicama iza rešetki nalazile pergamene, postavljene i

obojene kao sekundarni materijal da bi izravnale i dekorirale pozadinu, a možda i smanjile utrošak skupog materijala. Nađena su 42 lista iz 12., 13. i 14. stoljeća, od kojih neki listovi sadržavaju notne zapise, drugi potječu iz romana na starofrancuskom jeziku, a treći iz starih brevijara. Godine 1969. pergamene su demontirane, proučene i restaurirane, a danas su pohranjene u ženskom benediktinskom samostanu u Zadru.²⁴

Izvedena je rendgenska fluorescentna spektroskopija (XRF) uzoraka boje s pomoću koje su identificirani neki od pigmenta. Tako je ustanovljeno da je svijetlomodra dobivena miješanjem ultramarina s olovnom bijelom. Za jarkocrvenu boju upotrijebljen je pigment cinober u kojem je također manja primjesa olovne bijele. Zelena je boja bila izvedena s auripigmentom u koji je dodano malo ultramarina.²⁵ S pomoću Fourier transformirane infracrvene spektroskopije (FT-IR) i tankoslojne kromatografije identificirano je vezivo na bazi proteina te smjese prirodnih terpenskih smola i ulja. S obzirom na pristupačnost tehnike, nagađamo da se radi o tutkalnoj boji koja je u završnom sloju zaštićena uljno-smolnim premazom.²⁶

Osim te boje nanesene bez osnove, na dijelu klupa, pretežito na figurama, nalazimo sasvim drugačiju, zahtjevniju i skuplju tehniku kod koje su oslik i pozlata izvedeni na kredno-tutkalnoj osnovi. Na taj su način

14. Rekonstrukcije mogućeg izgleda polikromije (crtež izradila K. Škarić).

Reconstruction of the possible appearance of the polychromy (drawing by K. Škarić)

oslikana poprsja biblijskih likova i mali anđeli, a možda i neki drugi, sitniji detalji koji su se trebali osobito isticati. Slikar je tu pribjegao zahtjevnijoj tehnici koja omogućuje fino izvođenje sitnijih pojedinosti, kao i veći sjaj pozlate. Na skulpturama, budući da se radi o manjim dijelovima, uzorci za laboratorijsku analizu nisu uzimani. Međutim, pregledom pod povećanjem vidljiva je bijela osnova i narančasti poliment pod pozlatom. Vezivo oslika nije topivo u vodi, pa je vjerojatno emulzijsko.

Na isti način bile su izvedene velike figure na letneru koje su zajednički izradili rezbar Matej i slikar Ivan.²⁷ Slikarski izraz se ne može uspoređivati, jer su sonde na korskim klupama premale, a oslik previše oštećen. Na sondama otvorenima na pozlati ne nalazimo punciranja koja bismo mogli usporediti s onima na kipovima s letnera.

Kneževo i nadbiskupovo sjedalo bilo je osobito bogato ukrašeno bojom. Grbovi su dakako oslikani odgovarajućim bojama. Na nadbiskupovu sjedalu sonde pokazuju izmjenu crvene i modrozeleno na zakrivljenoj plohi okvira, dok su drugdje takve jedinstvene plohe u pravilu jednostavnije, naime jednobojne, a ne višebojne.

Poledine korskih klupa također su bogato urešene oslikom, ali samo one sjevernog krila. Ukrašene su nizovima profiliranih rombova, a po nedostajućoj boji u središtu svakoga znamo da se tu nekoć nalazio rezbareni ornament u obliku četverolista. Plohe unutar rombova bile su obojene modro, a oko rombova crveno i ukrašene ornamentalnim rozetama žute boje. Profilirane letvice i rezbarene aplikacije više ne postoje, pa o njihovoj boji ne znamo ništa. Na južnom krilu takvog oslika nema, već je prisutna samo tamnosmeđa boja. Dosadašnja istraživanja nisu pronašla pouzdani putokaz za datiranje tamnih pozadina²⁸ (sl. 12 i 13).

Mijene

Klupе su obnavljane i prepravljane više puta. Već na prvi pogled lako je zapaziti da je kneževo sjedalo potkresano kako bi bilo u ravnini s ostalim sjedalima. To se moglo dogoditi nakon što je 1797. godine, nakon pada Mletačke Republike, ukinut položaj kneza kao predstavnika mletačke vlasti. Prvotno je, prema ugovoru s rezbarom Matejem, nadbiskupovo sjedalo moralo biti istaknuto te je izvedeno prema nacrtu koji je majstor Matej predao nadbiskupu. Budući da kneževo sjedalo nije spomenuto u ugovoru, a s obzirom na to da u velikoj mjeri ponavlja shemu nadbiskupove ćelije, s velikom se sigurnošću može pretpostaviti da je nacrt za nadbiskupovo sjedalo bio korišten i prilikom izrade kneževa sjedala. Osim što je njegova visina smanjena na razinu ostalih sjedala, na kneževu sjedalu vidljivi su i drugi tragovi prepravljanja. S poledine je gornji dio gređa naknadno umetnut i nema zakošenja poput ostalih sjedala.

Da su kneževo i nadbiskupovo sjedalo nekad bili sličniji nego danas, dokazuje i usporedba s tordiranim stupićem koji je zatečen pohranjen u depou Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, a gotovo je sigurno prvotno pripadao nadbiskupovu sjedalu. Taj stupić je sličan onom na kneževu sjedalu, a razlikuje se od ostalih na klupama po tome što je na njima rezbarija oblikovana bogatije. Donji dio je u obliku izduženog gotičkog prozora, a tordirano deblo ukrašeno je motivima dijamanata kojih nema na ostalim, jednostavnije oblikovanim stupićima. Deblo stupića s kneževa sjedala još je razvedenije od onog iz depoa, budući da se s motivima dijamanata isprepliću i motivi lišća. Za razliku od ostalih stupića, oni s kneževa sjedala ne završavaju kockom ispunjenom motivom cvijeta, već je iznad kapitelne zone kocka s lučnim otvorom s bokova omeđenim tordiranim stupcima. Pohranjeni se stupić od onih na kneževu sjedalu razlikuje i u najgornjem dijelu,

15. Demontiranje ploče uz otklesani pilastar (fototeka HRZ-a, snimila K. Škarić).
Dismantling the panel next to the chiseled-off pilaster (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by K. Škarić)

16. Starija pozadina uz otklesani pilastar (fototeka HRZ-a, snimila K. Škarić).
The previous back side next to the chiseled-off pilaster (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by K. Škarić)

gdje se na kneževu sjedalu umjesto češera nalaze kugle. Međutim, te su kugle nove i sasvim sigurno ne predstavljaju izvorno stanje.²⁹ Pohranjeni stupić neko je vrijeme stajao kao prvi u redu na južnom krilu, gdje je većim dimenzijama češera remetio ritmični niz, pa je možda i zato poslije uklonjen.³⁰

U isto vrijeme kad je potkresano kneževo sjedalo, mogle su biti izvedene i druge danas vidljive preinake. Po jedno sjedalo slijeva i zdesna od nadbiskupova naknadno je prošireno, pa je dekoracija na kosim daščicama susjednih sjedala dopunjena po jednim fragmentom kose daščice. Vidljivi su i naknadni umeci grublje izrade u gornjem dijelu (sl. 17).

Vrijeme preinake kneževa sjedala podudara se s vremenom velike obnove crkve o kojoj pišu Ivo Petricioli i Pavuša Vežić.³¹ Naime, potkraj 18. stoljeća, u vrijeme stolovanja nadbiskupa Ivana Carsana (1774.-1801.), sagrađen je trijumfalni luk, svetište je nadsvođeno i otvoreni su veliki prozori. Klupe su vjerojatno bile pomaknute s izvornog mjesta unutar prezbiterija, odnosno bile su razmaknute te postavljene tik uz stupove kolonade katedrale.³² Da bi prostor mogao biti najviše moguće iskorišten, uništen je dio pilastara kolonade, kao i dio ćelija korskih klupa sjevernog i južnog krila. Na oba krila nedostaje jedna polovica kose daščice,³³ a na tom mjestu u klupe je ušao otklesani pilastar kolonade. Već je spomenuto da se na sjevernom krilu na tom mjestu iza pozadine s rombom

i vegetabilnim ukrasima nalazi starija pozadina koja je smještena u razini s otklesanim pilastrom. Taj je nalaz zanimljiv iz više razloga. Osim što je zatečena netaknuta polikromija na mjestima gdje se nalazio vegetabilni ukras, on otkriva i tijek preinake. Mjesta koja nisu bila pokrivena aplikacijama dobila su tamnu lazuru, što znači da je bojenje polikromiranih dijelova klupa u tamne tonove počelo već u nekoj od prijašnjih obnova (sl. 16). Ako je montiranje nove pregrade izvedeno u sklopu proširenja klupa potkraj 18. stoljeća, što se ne može sa sigurnošću tvrditi, to bi značilo da su klupe poprimile tamni ton još prije te obnove. Naposljetku, nalaz je zanimljiv i kao primjer rane restauracije kod koje je umjesto dotrajale izrađena nova pozadina, ali je stara sačuvana, a ne bačena, te je na novu apliciran stari ornament demontiran sa starije pozadine. Ako je tako, onda je ta poštena obnova zanimljiva i kao prethodnica suvremenih postupaka koji se primjenjuju u zaštiti i restauriranju kulturne baštine.

Sondiranja izvedena 1969. godine u Restauratorskom zavodu Hrvatske i 2012. godine u Hrvatskom restauratorskom zavodu pokazala su da su klupe bile barem dvaput, a možda i triput repolikromirane, premda ne uvijek u cijeloj površini. Na reljefu Boga Oca na kojem su u prethodnom i u posljednjem restauriranju istraženi slojevi oslika, zapažena su tri kronološka sloja. U sva tri sloja izmjenjuje se mimetički oslik inkarnata i kose te pozlate na odjeći i knjizi.³⁴ Na reljefu Boga Oca ispod pozlate se,

17. Detalj proširenih sjedala pokraj nadbiskupova sjedala (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin).
Detail of the extended seats next to the Archbishop's seat (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)

prema laboratorijskim istraživanjima, u prvoj i drugoj repolikromiji nalazi kredno-tutkalna osnova s bolonjskom kredom (gipsom). U prvoj repolikromiji ustanovljena je još cinkova bijela, a moguće i kromna žuta iz polimenta. U drugoj repolikromiji detektiran je cinober kao dio polimenta za pozlatu.³⁵ S obzirom na prisutnost cinkova bjelila, a možda i kromove žute, taj oslik nije mogao nastati prije kraja 18. stoljeća. Moguće je da je izveden u sklopu velike obnove svetišta i klupa na samom kraju stoljeća.

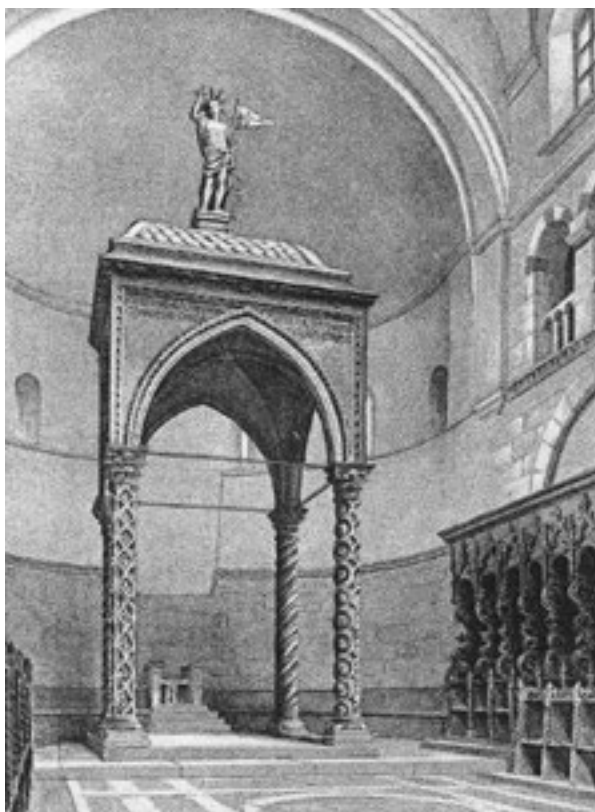
Na reljefu s prorocima Zaharijom i Malahijom ispod sadašnjeg crnog premaza nalazi se pozlata na svim ornamentalnim aplikacijama, fijalama, lisnatim ukrasima i školjkama (sl. 20 i 21). Ta pozlata nije iz najstarije polikromije, jer znamo da su školjke bile višebojne. Stoga možemo pretpostaviti da također potječe iz kasnije intervencije, najvjerojatnije istovremene sa zapaženim srednjim kronološkim slojem na reljefu Boga Oca. Iz toga slijedi da su u kasnobaroknoj intervenciji klupe repolikromirane tako da se pozlata ornamentike izmjenjivala s mimetičkim oslikom figura, a vjerojatno i s tamnosmeđom bojom najvećeg dijela klupa na kojima je zatečeno više slojeva tamnih lazura.

Između 1883. i 1885. godine korske klupe ponovno su temeljito obnovljene. Sve površine, uključujući i one koje su u gornjim dijelovima prije bile pozlaćene, prebojene su tamnosmeđe, gotovo crno. Likovi su ponovno oslikani inkarnatima rumene boje, tamnih kosa i brada. Dijelovi su pozlaćeni polimentnom pozlatom, i to vrlo vješto, tako da je pozlata ukrašena puncama i površinski matirana.

Obnovu je izveo Oscar Marcocchia koji se potpisao na poledini velikog poprsja lika Boga Oca, smještenog iznad nadbiskupova sjedala: „Oscar Marcocchia / restaurò / anno 1885“.³⁶ Obnova se izvodila za nadbiskupa Petra Dujma Maupasa, a Ivo Petricioli spominje da se godina i nadbiskupov grb nalaze na čeonj (zapadnoj) strani ograde.³⁷

U istoj obnovi uklonjene su pregrade između tri istočna sjedala sjevernog krila i pet istočnih sjedala južnog krila. Na sjevernoj je strani produžetak klupa povišen za dvije stube, kao i nadbiskupovo sjedalo. Produžena konstrukcija podijeljena je na tri cjeline u vertikali, dok je horizontalno podijeljena jednim zajedničkim polukružnim naslonom ukrašenim motivima lišća. U donjem je dijelu dekorativno ukrašena ponavljanjem dekorativnih motiva prisutnih unutar ćelija gornjeg reda klupa, rombovima i trokutima ispunjenima motivima cvijeća, odnosno trolistima. U gornjem je dijelu nadvišena trima polukružnim školjkama i trilobima, nad čijim su vrhovima poprsja starozavjetnih likova. Završava vegetabilnom pregradom koja načinom oblikovanja ponavlja prvu pregradu gornjeg reda. Sjeverna strana potpuno se podudara sa svim elementima unutar ćelija gornjeg reda klupa.

Na južnoj strani, nakon kneževa sjedala, nalazi se klupa čiji je naslon podijeljen na pet cjelina tordiranim stupićima te manjim vegetabilnim pregradama, poput onih na produžetku sjeverne strane. Naslon je podijeljen na dva dijela; dok u donjem dijelu izostaje dekorativni program, u gornjem se dijelu ponavljaju profilirani rombovi i trokuti s cvijećem i trolistima, kao i na ostatku gornjeg reda

18. Prezbiterij (T. G. JACKSON, Dalmatia, the Quarnero and Istria, 1887.).

The presbytery (from: T. G. JACKSON, Dalmatia, the Quarnero and Istria, 1887)

klupa. Između sjedala postavljani su stupići s pozlaćenim kapitelima. Na osnovi tragova na konstrukciji, fotografija i crteža, jasno je da su se na produžetku izvorno nalazile ćelije odijeljene vegetabilnim pregradama. Potvrdu pretpostavke da su klupe na oba krila završavale ćelijama, za južnu se stranu može potražiti u izdanju Thomasa Grahama Jacksona iz 1887. godine³⁸ (sl. 18). Naime, u knjizi u kojoj autor opisuje gradove koje je proputovao od 1882. do 1885. godine donosi se i niz crteža mjesta koja je posjetio. Pišući o zadarskim spomenicima, T. G. Jackson opisao je katedralu sv. Stošije, a opise je potkrijepio i s nekoliko crteža. Na crtežu dijela prezbiterija katedrale jasno se vidi južna strana korskih klupa, odnosno kraj gornjeg reda južnog krila podijeljenog ćelijama. Ako se uzme u obzir da je T. G. Jackson crtež nacrtao prije obnove, a na fotografiji Tomasa Burata iz 1886. godine pregrada više nema, lako je zaključiti da su ćelije u tom dijelu na oba krila uklonjene u vrijeme radova koje je provodio Oscar Marcocchia.

Također, poledine korskih sjedala bile su u to vrijeme zazidane.³⁹ Kad su ponovno otkrivene, južno krilo, za razliku od sjevernog, nije imalo polikromije, već jednobojni tamnosmeđi premaz.

Marcocchijevoj obnovi možemo pripisati brojne popravke rezbarije, osobito zamjene oštećenih vrhova lišća

19. Crkva prije rekonstrukcije (Ć. M. IVEKOVIĆ, Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije I. Zadar, Beč, 1928., sl 6). *The church prior to the reconstruction (from: Ć. M. IVEKOVIĆ, Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije I, Zadar, Beč, 1928, image 6)*

i tordiranih letvica, koje danas možemo zamijetiti kao nešto grublje rezbarene od Moronzonovih i s vidljivim potezom dljeteta. Te se rekonstrukcije od starijih dijelova razlikuju i bojom, jer su jednobojno crne, bez tragova habanja na izbočenjima koje drugim dijelovima daju crvenkastosmeđi ton.

Klupe su se prilagođavale upotrebi. Na fotografiji Tomasa Burata nastaloj 1886. godine, kao i na nizu kasnijih fotografija, vidi se da je ispred reda donjih sjedala bio dodan niz nižih klupa.⁴⁰ Na fotografijama Ćirila Metoda Ivekovića iz 1928. godine, na vrhu gornjih sjedala nalazimo postavljene svjetiljke⁴¹ (sl. 19). Danas se na tim mjestima još vide utori u gredama smješteni otprilike na polovici puta između dviju školjki.

Sljedeća obnova crkve koja je samo rubno, ali ipak bitno, zahvatila i korske klupe jest ona koju je za talijanske uprave između dva svjetska rata provela konzervatorska služba iz Ancone. Tada su uklonjeni barokni svod i stropovi, da bi se rekonstruiralo otvoreno drveno krovšte. Uklonjen je trijumfalni luk, a u donjem dijelu podignuti polustupovi s polukapitelima. Stoga za dio korskih klupa najbližih brodu više nije bilo mjesta. Na sjevernom krilu one su dijelom izrezane i bačene dok je na južnom krilu jedan veći komad gornjeg dijela skinut i, srećom, deponiran te tako sačuvan do danas. Godine 2013. taj je dio restauriran u Hrvatskom restauratorskom zavodu, a budući da za njega na prethodnom mjestu nije više bilo prostora, montiran je na zid u produžetku korskih klupa. Šteta koju je ta restauracija, nakon što je poništila i uklonila barokni sloj crkve, usputno prouzročila na korskim klupama mogla je biti i veća. Postojao je, naime, prijedlog da se korske klupe posve demontiraju i presele u sakristiju, što ipak nije učinjeno.⁴² Tijekom savezničkog bombardiranja 16. prosinca 1943. godine katedrala je pogođena i teško stradala, ali korske

20. Reljef s prorocima Zaharijom i Malahijom prije konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimio J. Kliska). *Relief with prophets Zechariah and Malachi, before conservation (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by J. Kliska)*

21. Reljef s prorocima Zaharijom i Malahijom nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (fototeka HRZ-a, snimio Lj. Gamulin). *Relief with prophets Zechariah and Malachi, after conservation (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by Lj. Gamulin)*

klupe nisu znatnije oštećene. Pregledavajući fotografije iz različitih vremena, zamjećujemo da su dijelovi figura i ornamentike tijekom 20. stoljeća nestali.⁴³

Povijest korskih klupa u Zadru neraskidivo je povezana s arhitektonskim okvirom i mijenama unutarnjeg uređenja crkve, napose svetišta. Klupe su prevelike da bi se pomicale svakodnevno, stoga su pomaci dio većih akcija preuređenja. Neke su mijene vezane uz promjenu načina upotrebe klupa zbog izmijenjenih crkvenih ili političkih prilika. Druge su mijene vezane uz klupe kao umjetninu i njezinu dekorativnu vrijednost, a to su osobito preinake višekratnim repolikromiranjem kod kojih se mijenjao kolorit, raspored pozlate i slikarsko oblikovanje pojedini

nosti. Premda se rezbareni oblici na klupama ritmički ponavljaju, detaljan pregled otkriva raznolikost, posebnosti ili čak nepravilnosti različitog porijekla. Već u prvotnom izgledu klupe nisu bile posve uniformnog oblikovanja, jer su neki dijelovi trebali biti istaknuti, ali i zato što su nastajale u duljem razdoblju. Prekidi ili poremećaji u slijedu oblika potječu od prekrajanja klupa, a razlike u oblikovanju i potezima dlijeta ukazuju na naknadne umetke koje je oblikovala druga rezbarska ruka. Iz tih zapažanja, potpomognutima onima iz mikroskopskog plana, saznajemo o nastanku klupa, kao i o mijenama kroz koje su klupe prošle kroz stoljeća postojanja u svetištu katedrale u Zadru. ■

Bilješke

1 Radovi su prekinuti 1972. godine zbog prestanka financiranja programa, a demontirani dijelovi ostali su desetljećima pohranjeni u depou. Nakon ponovnog pokretanja programa, od 2010. do 2014. godine restaurirani su i vraćeni u katedralu reljef Boga Oca i reljef s prorocima Zaharijom i Malahijom, više rezbarenih rešetki te mnogo sitnijih dijelova. Klupe su statički osigurane, brojni klimavi ili otpali dijelovi su učvršćeni, a rekonstruiran je i nedostajući dio jedne pregrade od koje je sačuvan samo manji fragment. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja i radove vodila je Ksenija Škarić, a u njima su sudjelovali Jelena Čurić, Dragutin Furdi, Veljko Bartol, Željko Belić i Ida Gnjatović. Laboratorijska istraživanja proveli su Marija Bošnjak, Margareta Klofutar i Domagoj Mudronja, a rendgensko

snimanje Frane Mihanović. Radove su fotografirali Jovan Kliska, Nikolina Oštarijaš, Natalija Vasić, Ljubo Gamulin, Jelena Čurić i Ksenija Škarić. Dokumentaciju je arhivirala Martina Wolff Zubović.

2 CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana, vol. I*, Zara., 1877., 114-115; THOMAS GRAHAM JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford, 1887., 274-275; GIUSEPPE SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897., 47-48; ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ, *Dalmatiens Architektur und Plastik, Band III*, Wien, 1910., 143-144; ALESSANDRO DUDAN, *La Dalmatia nell'arte Italiana*, Milano, 1921., 161; GIUSEPPE BERSA, *Guida storico-artistica di Zara, Trieste*, 1926., 37, 52, 69; CARLO CECHELLI, *Zara, catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia*, Roma, 1932., 31-32; CVITO

FISKOVIĆ, [Drvena gotička skulptura u Trogiru](#), u: *Rad JAZU* 275, Zagreb, 1942., 115; IVO PETRICIOLI, Zadarske slike i skulpture od IX. do XV. st., Zadar, 1954., 8, 13.

3 CVITO FISKOVIĆ, Zadarski sredovječni majstori, Split, 1959., 174-175.

4 IVO PETRICIOLI, Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike, Zagreb, 1972., 121.

5 Djelatnost drvorezbara i slikara iz venecijanske porodice Moronzon zabilježena je u arhivskim spisima na području sjeverne Italije i hrvatske obale Jadrana od posljednje trećine 14. stoljeća do sredine drugog desetljeća 16. stoljeća. U brojnim do sada poznatim spisima trinaestorica muških članova porodice navedena su kao drvorezbari, a iako se većinu njih navodi kao stanovnike Venecije, pojedinci su zabilježeni u Veroni, Zadru, Ferrari i Udinama. Doktorska disertacija Barbare Španjol-Pandelo obranjena 2014. godine na Sveučilištu u Zadru donosi cjelovit popis članova drvorezbara i pregled njihove umjetničke ostavštine u Italiji i Hrvatskoj. BARBARA ŠPANJOL-PANDELO, Umjetnička djelatnost drvorezbara iz porodice Moronzon, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2014.

6 Matej Moronzon jedan je od četvorice sinova drvorezbara Andrije Moronzona. On se u zadarskim dokumentima spominje od 1418. do 1451. godine, a s obitelji se u Veneciju vratio najvjerojatnije početkom četrdesetih godina 15. stoljeća.

7 Teolog i augustinac Luka iz Ferma navodi se u stručnoj literaturi i kao Luca Turriano/Turiano ili Luca Vangnocii de Firmo. Prilog njegovu životopisu te obradu njegove oporuke donose L. Čoralić i D. Karbić. LOVORKA ČORALIĆ, DAMIR KARBIĆ, [Prilog životopisu zadarskog nadbiskupa Luke iz Ferma \(1400.-1420.\)](#), u: *Povijesni prilozi* 34, Zagreb, 2008., 71-82.

8 CARLO FEDERICO BIANCHI, 1877., (bilj. 2), 53-56.

9 Grb nadbiskupa Lovre Veniera neznatno se razlikuje u oblikovanju pojedinih elemenata od ostalih dvaju grbova.

10 Najuočljivija je razlika u modelaciji motiva trolista u kutovima okvira. Oni su kod grbova Luke iz Ferma i Blaža Molina oblikovani vrlo slično: vrhovi dužih listova završavaju oštro i šiljasto, a niz dijamanata izveden je do samog kraja vrhova. Također, lišće na oba primjera izlazi iz okrugle sredine. S druge strane, lišće kod Venierova grba izlazi iz sredine koja je oblikovana u obliku manjeg cvijeta, a duži listovi se na vrhovima povijaju te se čini kao da dijamanatni niz završava ispod savijenih krajeva.

11 CVITO FISKOVIĆ, 1959., (bilj. 3), 176; IVO PETRICIOLI, 1972., (bilj. 4), 72.

12 Matej se obvezao zadarskom plemiću Šimunu Begni 9. srpnja 1422. godine izraditi drveni tabernakul za crkvu sv. Marije Velike koji je trebao biti istih dimenzija kao i onaj koji je izradio za katedralu sv. Stošije u Zadru. Iako tabernakuli nisu sačuvani, ugovorena cijena od šezdeset dukata za jedan tabernakul jasno ukazuje na raskošno oblikovanje. Osim radova potvrđenih dokumentima, pro-

izvodima Moronzonove radionice u Zadru valja pribrojiti korske klupe iz nekadašnje katedrale sv. Marije u Rabu, drvorezbarski dio fragmenta poliptiha pronađenog u sakristiji župne crkve u Luki na Dugom otoku (danas izložen na Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u Zadru) te okvir Ugljanskog poliptiha koji potječe iz crkve sv. Jeronima u Ugljanu (danas izložen u zbirci franjevačkog samostana sv. Frane u Zadru). Navedeni radovi svakako govore u prilog tome da je Matejeva radionica bila važan čimbenik likovnog stvaralaštva u Zadru i okolici. BARBARA ŠPANJOL PANDELO, 2014., (bilj. 5), 100-136.

13 Prema sačuvanom ugovoru, Matej Moronzon obavezao se izraditi navedene kipove 21. svibnja 1426. godine za cijenu od 225 dukata. CVITO FISKOVIĆ, 1959., (bilj. 3), bilj. 462, 175; IVO PETRICIOLI, 1972., (bilj. 4), 122-123.

14 Nadbiskupu Lovri Venieru slikar Ivan Petrov iz Milana obavezao se 16. lipnja 1431. godine oslikati kipove za cijenu od 400 dukata. CVITO FISKOVIĆ, 1959., (bilj. 3), 78-79; IVO PETRICIOLI, 1972., (bilj. 4), 121-123.

Na osnovi poznatih podataka može se pretpostaviti da je letner bio rastavljen prije 1512. godine. Naime, raspelo s Bogorodicom i sv. Ivanom te se godine nalazilo nad ciborijem glavnog oltara, a 1782. godine kipovi su na tom mjestu zamijenjeni drvenim kipom uskrslog Krista, drvorezbara Francesca Zottija. Deset kipova apostola bilo je razmješteno na lezenama glavnog broda katedrale 1746. godine. CARLO FEDERICO BIANCHI, 1877., (bilj. 2), 98, 103. Nije poznato kad su četiri kipa prenesena na lezene crkve sv. Krševana u Zadru. Šest kipova iz katedrale bilo je pohranjeno u Muzeju sv. Donata u Zadru, odakle su 1934. godine vraćeni u katedralu. Danas se sačuvani kipovi Krista i deset apostola čuvaju na Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti u ženskom benediktinskom samostanu u Zadru, a u svetištu katedrale nalazi se odljev raspela. Restaurirani su u Restauratorskom zavodu Hrvatske 1972. godine i na njima je predstavljen oslik majstora Ivana. Arhiv HRZ-a, Služba za nepokretnu baštinu, dosje 67/7, 1972.

15 Pretpostavku dijele Ivo Petricioli i Emil Hilje. O djelatnosti slikara Ivana Petrova u Dalmaciji najstariji pisani trag potječe iz 1429. godine kad su slikaru, zajedno s Dujmom Vučkovićem, isplaćena 92 dukata za oslikavanje i pozlatu kapele sv. Duje u splitskoj katedrali. IVO PETRICIOLI, Katedrala sv. Stošije – Zadar, Zadar, 1985., 18; EMIL HILJE, Gotičko slikarstvo u Zadru, Zagreb, 1999., 92-100; EMIL HILJE, NIKOLA JAKŠIĆ, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije u: *Kiparstvo od IX do XVI stoljeća*, (ur.) Nikola Jakšić, Zadar, 2008., 234.

16 ANNE MARKHAM SCHULZ, Woodcarving and Woodcarvers in Venice 1350-1550, Firenze, 2011., 149.

17 Daščice su uokvirene tordiranim motivom koji ih ujedno dijeli na dva pravokutnika. U svakom je pravokutniku profiliran četverolatični cvijet s dvije duže i dvije kraće latice. Sve su latice ažurirane motivom četverolista formiranog s dva duža šiljasta lista te dva gotovo okrugla lista. U kuto-

vima s vanjske strane cvijeta ažurirani su šiljasti trolisti, od kojih je najduži bio oblikovan u dva dijela.

18 Na sjevernoj strani izrađeno je sedamnaest jedinica, od toga je deset parova gornjih i donjih sjedala, tri gornja sjedala bez para, nadbiskupovo sjedalo i današnji produžetak klupa koji su najvjerojatnije činile tri ćelije bez donjeg reda sjedala. Kad se sedamnaest jedinica pomnoži s cijenom od šesnaest dukata, može se zaključiti da su majstoru za sjeverno krilo vjerojatno bila isplaćena 272 dukata. Na južnoj je strani izvedeno deset parova gornjih i donjih sjedala, jedno gornje sjedalo bez para, knežovo sjedalo i pet ćelija u produžetku klupa. Ako se uzme u obzir da je za nadbiskupovo sjedalo bilo predviđeno šesnaest dukata, tada je i cijena kneževa sjedala, koje nije bilo navedeno u ugovoru, vjerojatno bila šesnaest dukata. U ukupnom zbroju, riječ je o sedamnaest jedinica, kao i na sjevernom krilu, pa su majstoru i za južno krilo vjerojatno bila isplaćena 272 dukata. Iz navedenog proizlazi da je konačna cijena klupa vjerojatno bila 544 dukata.

19 Arhiv HRZ-a, Margareta Klofutar, Laboratorijsko izvješće 75/2013, 2013., Margareta Klofutar, Laboratorijsko izvješće, 2010.

20 Najveći dio sondi otvoren je tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja koje je Restauratorski zavod Hrvatske proveo između 1969. i 1972. godine. Tada su tamni premazi uklonjeni s prva dva sjedala sjevernog krila te sa svih rešetki na kosim daščicama. Na poprsju Boga Oca i reljefu s prorocima Zaharijom i Malahijom otvorene su sonde koje su samo manjim dijelom dorađene i dodatno istražene u aktualnom restauriranju.

21 Arhiv HRZ-a, Mirjana Jelinčić, Laboratorijsko izvješće br. 58/2013, 2013.

22 Nekoliko tragova crvene boje nađeno je u utorima uz rub rezbarenih pregrada između sjedala, ali nije vjerojatno da su pregrade u cjelini bile obojene crveno, to više što su pronađeni i tragovi pozlate.

23 IVO PETRICIOLI, 1972., (bilj. 4), 45.

24 Katalog radova Restauratorskog zavoda Hrvatske 1966.-1986., u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 12, (1986.), 117.

25 Arhiv HRZ-a, Domagoj Mudronja, Laboratorijsko izvješće. Ispitivanje pigmenata s korske klupe katedrale sv. Stošije u Zadru, 2012.

26 Arhiv HRZ-a, Margareta Klofutar, Laboratorijsko izvješće br. 34/2013, 2013. Smole i ulja mogu biti i onečišćenja iz kasnijih premaza.

27 Bogatu pozlatu na skulpturama s letnera spominje opis s kraja 15. stoljeća. U izvještaju iz 1494. godine kanonika iz Milana Pietra Casole, iznad kora, visoko između jednog i drugog zida, pokraj bogato ukrašenog raspela koje se nalazilo u sredini, bila je smještena greda s četrnaest vrlo velikih, ali lijepih i vrlo prirodnih likova potpuno prekrivenih zlatom. Za sama sjedala Casola kaže da su lijepa i „poput naših“ (milanskih). Unutrašnjost se može bolje predočiti

ako znamo da je postojao drveni, kružno svođeni krov dobro oslikan prikazima iz Starog zavjeta. IVO PETRICIOLI, 1985., (bilj. 15), 15.

28 Dio profilacija rombova je sačuvan, a dijela više nema. Na sjevernom krilu, usred višebojnih, umetnuta su dva reda crnih rombova. Na poleđini kneževa sjedala je nekoliko natpisa, od kojih je jedan na gotici. Budući da se natpisi nalaze i na plohamo koje su bile pokrivene profilacijama, mogli su nastati samo u vrijeme kad profilirani rombovi nisu bili postavljeni, dakle prije njihova pričvršćivanja ili tijekom obnove.

29 Sadašnje kugle su novijeg datuma i izrađene su strojno u tvrdem drvu. Zamijenile su starije kugle od kojih je jedna sačuvana među dijelovima koji pripadaju klupama. Kad su te prijašnje kugle zamijenile češere koji su se vjerojatno prije ondje nalazili, nije nam poznato.

30 Uz prvo sjedalo vidimo ga na fotografiji Nine Vranića iz 1969. godine. Fototeka HRZ-a.

31 IVO PETRICIOLI, 1985., (bilj. 15), 20-21; PAVUŠA VEŽIĆ, Episkopalni kompleks u Zadru, doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1993.; PAVUŠA VEŽIĆ, [Prezbiterij katedrale u Zadru – obred i prostor](#), u: *Svetišta dalmatinskih katedrala: rješenja u prošlosti i izazovi obnove*, knjižica sažetaka sa znanstvenog skupa (27. i 28. rujna 2013.), Split-Trogir, 2013., 18-20.

32 Danas je vidljivo da stražnji dijelovi klupa izlaze izvan povišenog prostora svetišta. Poleđine se dijelom naslanjaju na nosače i na zidane potpornje, jer je razina poda za 58 cm niža od razine svetišta. Zbog zakrivljenja svetišta, potpornji nisu svuda potrebni, jer je dio poleđine i prije završavao na nižoj razini poda. Na južnoj strani na prvoj i šestoj dasci poleđine nalaze se pera za montiranje poleđine u utor poda koja više nisu u upotrebi, jer drvenog poda ondje više nema.

33 Otesan je dio devete ćelije, ako brojenje počinje od ćelije sa zapadne strane klupa.

34 Međutim, u međusloju ispod zadnje repolikromije pozlata se u tragovima nalazi i na puti i kosi. Može se raditi o još jednom, uglavnom izgubljenom sloju ili o pozlati zalutalaj u procesu repolikromiranja s nekog drugog mjesta.

35 Arhiv HRZ-a, Domagoj Mudronja, Izvješće o analizi slikanih slojeva, 2010.

36 Oscar Marcocchia spominje se kao maturant zadarske gimnazije 1879.-1880. godine (Gimnazija Vladimira Nazora), URL = http://www.gimnazija-vnazora-zd.skole.hr/skola?ms_nav=aaa (24. lipnja 2014.).

37 IVO PETRICIOLI, 1972., (bilj. 4), 42.

38 THOMAS GRAHAM JACKSON, 1887., (bilj. 2), tabla IV.

39 Tragovi zazida vidljivi su na podu i na samim poleđinama. Do pilastara na južnoj strani oni su bili udaljeni od poleđina, dok su u istočnom dijelu bliže postavljeni. Možda su zato sačuvane profilacije rombova u zapadnom dijelu, dok su ostale uklonjene.

40 Zahvaljujemo Konzervatorskom zavodu u Zadru i Arheološkom muzeju u Zadru što su nam omogućili uvid

u svoju fotografsku građu. Također zahvaljujemo kolegici Silviji Banić na dodatnim informacijama i fotografijama.

41 ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ, Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije I. Zadar, Beč, 1928.

42 IVO PETRICIOLI, 1985., (bilj. 15), 23.

43 Tako, primjerice, nema više dva anđela uz kneževo sjedalo, koja su još vidljiva na fotografiji iz Ivekovićeve

zbirke tiskane iz 1928. godine. ĆIRIL METOD IVEKOVIĆ, 1928., (bilj. 41), sl. 17. Jedan od dva anđela još je vidljiv na fotografiji Nine Vranića iz 1969. godine, a potom je i on nestao. Arhiv HRZ-a, Služba za nepokretnu baštinu, Sv. Stošija, korske klupe, broj dosjea 15/1, 1969. Anđela više nema ni na pet prvih (zapadnih) sjedala sjevernog krila, a također ih nalazimo na Ivekovićevim fotografijama.

Summary

Barbara Španjol-Pandelo, Ksenija Škarić

CHOIR STALLS IN ST. ANASTASIA'S CATHEDRAL IN ZADAR

The choir stalls in the cathedral of St. Anastasia in Zadar were commissioned in 1418 from Matteo Moronzon, a Venetian woodcarver residing in Zadar. As Matteo's workshop executed the work during several decades, the stalls bear the traces of changes in the design of carved ornaments, pointing to different periods of creation of various portions. We find confirmation for the approximate dating of individual carved ornaments in the designs of as many as four coats of arms of the Zadar Archbishops, during whose offices the stalls came into being. Along with the coat of arms of the Archbishop Luca of Fermo, who commissioned the stalls and acted as Archbishop of Zadar from 1400 to 1420, we also find the coats of arms of Archbishops Biagio Molin (1420-1427), Lorenzo Venier (1428-1449) and Maffeo Vallarossa (1450-1495).

Since the time they were created, the choir stalls have continually stood in the sanctuary of the cathedral. However, over centuries they have been redesigned on several occasions, and these changes were often associated with the alterations that the architecture of the church was undergoing. Some alterations were conditioned by practical needs, others were a direct consequence of the changing political circumstances, while the rest, for the most part, came from a desire to refresh and modernize the appearance of the stalls. Traces of these alterations can be observed in the very fabric of the stalls, especially in the irregularities and inconsistencies in the design of certain parts.

After the fall of the Venetian Republic in 1797, the seat of the Count as the representative of the Venetian authority, that was once as prominent as the Archbishop's seat, was redesigned to be less conspicuous. The stalls were distanced so as to enlarge the space, according to the late

Baroque concept of a spacious sanctuary enclosed by a vault and a triumphal arch. In a late 19th-century renovation, the portion of the partitions between the stalls was removed, and another tier of stalls was added in front of the existing ones, thus increasing the number of seats in the sanctuary. The embellishment and modernization of the stalls was mostly evident in the change of the polychromy. Their present-day re-polychromy dates from 1885, when they were thoroughly renovated by Oscar Marcocchia. The former, much more vivid polychromy was revealed in the conservation investigations conducted on two occasions – between 1969 and 1971 by the Conservation Institute of Croatia, and between 2011 and 2014 by the Croatian Conservation Institute.

Just as was the case with the late Baroque renovation of the church, when parts of the stalls were damaged and removed, so it was in a later-date restoration that aimed at giving back the church its medieval appearance, leaving the stalls without some parts. More specifically, during the Italian rule between the two World Wars, the conservation authorities from Ancona removed the Baroque vault in an effort to reconstruct the wooden roofing. The triumphal arch was removed at the time, and half-columns with half-capitals were constructed, leaving no room for the parts of the choir stalls that were closest to the nave. A single relief that was dismantled at the time was not discarded, but has been kept and preserved until the present day. In 2013 it was conserved at the Croatian Conservation Institute and after almost 70 years returned to the cathedral, where it was mounted onto the wall next to the choir stalls.

KEYWORDS: *Zadar, St. Anastasia's Cathedral, choir stalls, Matteo Moronzon, Oscar Marcocchia, conservation*